

UNIVERZITA KARLOVA

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

**Role katolické církve v Protektorátu Čechy a Morava
v období 1939-1945**

**The role of the Catholic Church in the Protectorate of Bohemia and
Moravia in the period 1939-1945**

Bakalářská práce

Vedoucí práce:

Prof. ThDr. Jan Blahoslav Lášek, Dr.h.c

Autor práce:

David Horn

Praha 2017

Děkuji panu prof. ThDr. Janu Blahoslavovi Láškovi, Dr.h.c, za vstřícnost a cenné rady, které mi pomohly ke zpracování mé bakalářské práce. Poděkování patří také mé partnerce a přátelům, kteří se na konečných úpravách této práce podíleli. Nakonec chci velmi poděkovat své rodině za podporu, kterou mi poskytovala a poskytuje nejen během mého studia.

Prohlašuji, že jsem předkládanou bakalářskou práci s názvem „Role katolické církve v Protektorátu Čechy a Morava v období 1939-1945“ vypracoval samostatně a výhradně s použitím vlastního studia a citovaných pramenů z odborné literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30. 6. 2017

David Horn

Anotace

Bakalářská práce se zabývá rolí katolické církve v Protektorátu Čechy a Morava. Práce reflektuje období od 1939 do roku 1945. První kapitola seznamuje s významnými událostmi od počátku mnichovské krize v roce 1938, k vytvoření státního útvaru, jenž vznikl po okupaci nacistickými vojsky v březnu 1939. V práci je popsána činnost církevních představitelů a činitelů na různých úrovních (kardinál, biskup, řeholníci) a zastávající role katolické církve během Protektorátu. Osobitou pozornost zaměřuji na persekuce kněží, neboť ani tak velká instituce jako církev nebyla před krutostí nacistického režimu uchráněna. Hlavním cílem práce bylo popsat, jak se změny politického režimu odrážely ve vybraných oblastech života katolické církve.

Annotation

This thesis deals with the role of the Catholic Church in the Protectorate of Bohemia and Moravia. The work reflects the period from 1939 to 1945. The first chapter introduces important events from the beginning of the Munich crisis in 1938 to the formation of a state unit that was formed after the occupation by the Nazi armies in March 1939. The work describes the activities of church leaders and agents at various levels (cardinal, bishop, religious), holding the role of the Catholic Church during the Protectorate. Particular attention is paid to the persecution of the priests, because even a large institution like the Church was not protected from the cruelty of the Nazi regime. The main aim was to describe how the changes of the political regime were reflected in the various spheres of life of the Catholic Church.

Klíčová slova

katolická církev, Protektorát Čechy a Morava, pražské arcibiskupství, olomoucké arcibiskupství, brněnské biskupství, kardinál, persekuce kněží

Keywords

The Catholic Church, The Protectorate of Bohemia and Moravia, Prague Archbishopric, Olomouc Archbishopric, Brno Bishopric, Cardinal, Persecution of Priests

Obsah

Úvod.....	6
1. Vymezení historického a územního kontextu	8
1.1 Sociálně – demografická charakteristika obyvatelstva	8
1.2 Vznik Protektorátu Čechy a Morava.....	10
1.3 Významné historické události	12
2. Katolická církev za Protektorátu Čechy a Morava.....	15
2.1 Popis činnosti katolických činitelů.....	15
2.1.1 Arcibiskupství.....	16
2.1.2 Biskupství.....	19
2.1.3 Řeholníci a faráři	22
3. Perzekuce kněží v období Protektorátu Čechy a Morava.....	26
3.1 Oběti nacizmu z řad duchovních a řeholníků	32
Závěr	38
Seznam použité literatury	40

Úvod

Po dvaceti letech samostatnosti Československého státu, byla mnichovskou dohodou ze září 1938 první republika opuštěna svými spojenci a vydána na milost Hitlerovskému Německu. V roce 1939 byl zřízen Protektorát Čechy a Morava, a následující léta 1939-45 jsou považována, v novodobé historii českého národa, za nejtěžší a nejdramatičtější období.¹ Můžeme konstatovat, že na rozdíl od roku 1918 byl český katolicismus po 20 letech ve shodě s většinou lidu a že tento soulad v následujících měsících a během okupace dále sílil.²

Bakalářská práce je zaměřena na roli katolické církve za Protektorátu Čechy a Morava během druhé světové války. První kapitola seznamuje s hlavními událostmi dokreslujícími dění na konci druhé republiky k Protektorátu Čechy a Morava. Vývoj je sledován již od počátku mnichovské krize v roce 1938, kdy začíná období, které znamenalo konec svobodného Československa k vytvoření státního útvaru, jenž vznikl po okupaci nacistickými vojsky v březnu 1939. V práci je popsána činnost církevních představitelů a činitelů na různých úrovních (kardinál, biskup, řeholníci) a na základě tohoto popisu je obecně shrnuta zastávající role katolické církve během Protektorátu. Zajímám se taky o persekuce kněží během druhé světové války, kdy ani tak velká instituce nebyla před krutostí nacistického režimu uchráněna.

Činy a postoje katolické církve během druhé světové války budí kontroverze a vášně nejen mezi historiky, ale i mezi představiteli obou zainteresovaných stran. Poměřuje se utrpení katolické církve za nacistického režimu vs. církevní kolaborace s ním. Mluví-li někdo paušálně o utrpení církve za nacistického režimu, nemělo by se zapomínat na církevní kolaboraci s ním. Můžeme připomenout slovenský režim v letech 1939–1945 právem označený jako klerofašistický. V čele s knězem římské církve Jozefem Tisem ve funkci prezidenta posílal slovenský stát Židy v transportech do nacistických vyhlazovacích táborů. Výkonný orgán této represe Hlinkova garda byla pojmenována po jiném duchovním téže církve Andrejovi Hlinkovi., po němž se mimochodem jmenuje vysoké státní vyznamenání současné Slovenské republiky. S německým nacismem ideově spřízněné režimy byly i ve Španělsku (1939–1975) a Portugalsku (1932–1983), které se odvolávaly na sociální učení

¹ČORNEJ, Petr. *Dějiny II.*, s. 108–111.

² ČERNÝ, Bohumil. *Die Kirche im Protektorat 1939 – 1945*. In: SEIBT, Ferdinand. *BOHEMIA SACRA: Das Christentum in Böhmen 973-1973.*, s. 346.

římskokatolické církve, které tamní episkopát aktivně podporoval a které poskytly římské církvi výlučnou pozici, resp. působení jiných církví znemožnily.

Dalším důvodem pro výběr tématu práce byl fakt, že ani 72 let po skončení nacistických hrůz se nenašly uspokojující odpovědi na to, jak se to vlastně mohlo stát. Hlavním cílem práce je popsat, jak se změny politického režimu odrážejí ve vybraných oblastech života katolické církve. V mé bakalářské práci zaměřuji pozornost na angažovanost a postoje katolické církve k nacismu v období Protektorátu Čechy a Morava, změny v arcidiecézích a perzekuce kněží, vybral jsem duchovní osobnosti, které měli díky nacistickému režimu tragický konec života. Zvolené téma se snažím zkoumat kritickou optikou, protože je to bolestné období v naší historii, na které bychom neměli zapomínat.

V předložené bakalářské práci vycházím z literatury uvedené v seznamu. Snažil jsem se hledat literární zdroje objektivní, bez dobových zkreslení. Za stěžejní považuji práci Bohumila Černého: „Die Kirche im Protektorat 1939 – 1945“³, která přehledně krok za krokem popisuje klíčové dějinné momenty z pohledu katolicizmu i společnosti obecně. Literaturu jsem čerpal zejména ze zdrojů Městské knihovny v Praze, či v knihovně na Teologické husitské fakultě a Katolické teologické fakultě UK v Praze.

Ve své práci jsem používal několik výzkumných metod a základní myšlenkové postupy: analýzu, syntézu, indukci, dedukci, komparaci i konkretizaci. Za základní metodu zpracování práce považuji literární metodu – obsahovou analýzu odborných textů a všech pramenů i dokumentů. Se zdroji jsem pracoval narativně i hermeneuticky (v rovině porozumění textu). Zároveň jsem použil metodu biografickou, když jsem se snažil postihnout klíčové okamžiky v životě katolické církve i jejich jednotlivých představitelů. V podkapitolách o sociálně-demografické charakteristice obyvatelstva a perzekuci kněží jsem provedl analýzu statistických dat.

³ČERNÝ, Bohumil. *Die Kirche im Protektorat 1939 – 1945*. In: SEIBT, Ferdinand. *BOHEMIA SACRA: Das Christentum in Böhmen 973-1973*. Düsseldorf: Schwann, 1974. 645 s. ISBN 3-590-30247-X. (překlad autora)

1. Vymezení historického a územního kontextu

1.1 Sociálně – demografická charakteristika obyvatelstva

V úvodu pokládám za podstatné nastínit sociálně - demografickou charakteristiku obyvatelstva Českých zemí v letech 1938 – 1945. Demografická data z tohoto dějinného období nejsou úplná a může tím být snížena jejich spolehlivost, jak upozorňuje Sociologický ústav Akademie věd České republiky.⁴ Vyhledával jsem data o počtu obyvatel, jako i o jejich národnostním a konfesijním složení.

Od roku 1938 data nezahrnují německé státní příslušníky, kteří byli zpracovávaní samostatně německými úřady ani údaje o osobách, které zemřely ve vězení a v koncentračních táborech, v terezínském ghettu nebo mimo území Českých zemí (např. při tzv. totálním nasazení v Německu). Publikované statistické údaje o počtech obyvatelů Protektorátu bez Němců prokazují trvalý, pomalý růst počtu obyvatelstva (viz Tab. 1).

Tab.1 Počty obyvatelstva Českých zemí v letech 1938 – 1944

Rok	Celkem	ve vnitrozemí (Protektorát)	v zabraném pohraničí	
			absolutně	%
1938	10 877 442	7 292 442	3 585 000	33,0
1939	11 105 990	7 489 990	3 616 000	32,6
1940	11 159 539	7 541 539	3 618 000	32,4
1941	11 129 373	7 493 373	3 636 000	32,7
1942	11 054 018	7 392 018	3 662 000	33,1
1943	11 034 846	7 315 846	3 719 000	33,7
1944	11 109 341	7 332 341	3 777 000	34,0

Zdroj: KUČERA, Milan. *Populace České republiky 1918 - 1991.*, s. 37.

Na dokreslení představy o národnostním složení a církevní příslušnosti obyvatelstva v období Protektorátu jsem použil data ze sčítání lidu provedeného v únoru

⁴KUČERA, Milan. *Populace České republiky 1918 - 1991.*, s. 37.

1921 a v roce 1930. Sčítání připravované na rok 1940 se již neuskutečnilo, takže změny probíhající po roce 1930 je možné pouze odvozovat.

Tab.2 Národnostní složení obyvatelstva

Národnost	Čechy	Morava	Slezko	Celkem – složení v %	
				1921	1930
Česká/Slovenská	66,0	77,4	46,3	67,7	68,9
Německá	33,4	21,3	39,3	30,6	29,5
Polská	0	0,3	13,5	1,0	0,9
Ukrajinská a ruská	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2
Maďarská	0,1	0	0	0,1	0,1
Židovská	0,2	0,7	0,7	0,4	0,3
Ostatní a nezjištěné	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1

Zdroj: KUČERA, Milan. *Populace České republiky 1918 - 1991.*, s. 11.

České země měly již od 13. století postupně rostoucí podíl německého obyvatelstva a to nejen v pohraničních okresech. Ostrovy obyvatelstva německé národnosti byly i ve vnitrozemí, např. některá historická hornická města. Převážná většina Němců ovšem žila v pohraničních okresech, v některých představovali více než 98% obyvatelstva (Tab. 2).

Římskokatolická církev si v Českých zemích uchovávala dlouhodobě výraznou převahu (viz tab. 3). Druhou největší církví s rostoucím potenciálem se stala počátkem roku 1920 založená Československá církev. Z přestupů z římskokatolické církve přibývalo také evangelíků různých denominací. Bez vyznání zůstávalo jen necelých 8% obyvatelstva, převážně v Čechách.

Tab.3 Složení obyvatelstva podle náboženského vyznání (církvní příslušnosti)

Vyznání	Čechy	Morava	Slezsko	Celkem – složení v %	
				1921	1930
Římskokatolické	78,2	90,9	83,9	82,0	78,5
Československé	6,6	2,3	3,6	5,2	7,3
Evangelické	3,7	3,2	9,6	4,0	4,7
Izraelské	1,2	1,4	1,1	1,2	1,1
Ostatní	0,4	0,4	0,4	0,4	0,6
Bez příslušnosti a nezjištěno	9,6	1,8	1,4	7,2	7,8

Zdroj: vlastní zpracování

KUČERA, Milan. *Populace České republiky 1918 - 1991.*, s. 12.

ČERNÝ, Bohumil. Die Kirche im Protektorat 1939 – 1945. In: SEIBT, Ferdinand. *BOHEMIA SACRA: Das Christentum in Böhmen 973-1973.*, s. 346.

1.2 Vznik Protektorátu Čechy a Morava

Vztahy mezi Čechy a Němci nebyly ideální už během první republiky. Spory o území s německou menšinou proběhly hned na konci první světové války. Další následovaly po hospodářské krizi v 30. letech. Neshody vyústily při nástupu Národně socialistické německé dělnické strany (německy: National sozialistische Deutsche Arbeiter partei, NSDAP) k moci v čele s Adolfem Hitlerem. Tehdy začali svoji aktivitu stupňovat i Němci na českém území. Vytvořením vlastní Sudetoněmecké strany (SdP) v čele s Konrádem Henleinem významně přispěli k situaci roku 1938.⁵

Vzniku Protektorátu Čechy a Morava předcházela politický tlak Německa, Adolfa Hitlera z Berlína, který chtěl zabrat Sudety, pohraniční část Československa s většinovým německým obyvatelstvem. SdP, nejsilnější německá strana v československém parlamentu, začala vůči pražské vládě stupňovat své požadavky na kodifikování autonomie pro německou menšinu s odůvodněním, že je utlačována českou majoritou.⁶ Rostoucí požadavky byly pro českou stranu nepřijatelné, prezident Edvard Beneš se zpočátku usiloval situaci řešit diplomaticky.⁷ Proti Němcům bojovala celá země, vydávala se nařízení a

⁵ FRAJDL, Jiří. *Protektorát Čechy a Morava 1939-1945.*, s. 21.

⁶ LIŠKA, Vladimír. *Protektorát hákového kříže.*, s. 27.

⁷ Tamtéž, s. 30.

manifestovalo se na obranu republiky. Po anšlusu Rakouska (13. března 1938) a vyhlášení tzv. Karlovarských požadavků (24. dubna 1938) proběhla v květnu částečná mobilizace. Rakušané na rozdíl od jiných sousedů Německa měli stále méně výhrad k integraci své země do „Říše“.⁸ Nakonec, i ze strachu spojenců Francie a Velké Británie, prezident Beneš „henleinovcům“ podlehl a jejich požadavky akceptoval pod podmínkou, že bude zachována celistvost země. Adolf Hitler ovšem ve své agresivitě pokračoval a na zářijovém sjezdu NSDAP v Norimberku přednesl svůj protičeský projev. Henleinovci ho vnímali jako signál k akci, k protistátnímu puči. Události pak následovali rychle po sobě. Výsledkem bylo, že vlády Anglie a Francie daly v noci z 20. na 21. září 1938 prezidentu Benešovi ultimátum k odstoupení československého pohraničí Německu, aby tak zabránily válce, kterou Adolf Hitler již zcela otevřeně hrozil.⁹ Dne 29. září 1938 byl v Mnichově dojednán smluvní akt, který znamenal de facto konec První Československé republiky. Byla uzavřena dohoda mezi Německem, Velkou Británií, Francií a Itálií. Podepsali Mnichovskou smlouvu, kterou v našem kontextu vnímáme a nazýváme spíše „Mnichovská zrada“. Zástupci čtyř států – za Německo kancléř Adolf Hitler, za Velkou Británii premiér Neville Chamberlain, za Francii ministerský předseda Édouard Daladier a za Itálii Benito Mussolini – se bez přímé účasti československé delegace dohodli, že Československá republika musí do 10. října 1938 odstoupit pohraniční území (tzv. Sudety), kde se vyskytovalo alespoň 51% německého obyvatelstva, Německu. Tato dohoda byla završením činnosti Sudetoněmecké strany pod vedením Konrada Henleina a konečnou snahou Adolfa Hitlera rozbít demokratické Československo.¹⁰ Prezident Edvard Beneš se pod nátlakem Hitlera a zradě Londýna musel stáhnout a začal organizovat boj proti nacismu, jako svého nástupce si vybral věřícího katolíka Emila Hácha.¹¹ Poté, co Československo ztratilo své opevnění v pohraničí, které muselo podle Mnichovské dohody do deseti dnů opustit bez poničení pevností, nebylo následně pro německou armádu těžké zbytek státu obsadit. K tomuto došlo o pár měsíců později, dne 15. března 1939, kdy byl posléze vyhlášen Protektorát Čechy a Morava (německy Protektorat Böhmen und Mähren – viz obrázek 1).

Po abdikaci Edvarda Beneše se stává prezidentem Emil Hácha. Po jednání s prezidentem Emilem Háchou vydal 16. března 1939 Adolf Hitler „*Výnos o zřízení protektorátu Čechy a Morava*“. Je jisté, že výnos Němci připravovali mnohem déle, než 36

⁸ BESIER, Gerhard. *Svatý stolec a Hitlerovo Německo.*, s. 230.

⁹ Tamtéž, s. 33.

¹⁰ FRAJDL, Jiří. *Česko-Slovensko 1938-1939.*, s. 5.

¹¹ ČERNÝ, Bohumil. *Die Kirche im Protektorat 1939 – 1945.* In: SEIBT, Ferdinand. *BOHEMIA SACRA: Das Christentum in Böhmen 973-1973.*, s. 346.

hodin, které uplynuly mezi podepsáním aktu v Berlíně a jeho vydáním na pražském hradě. Otázkou zůstává, zda byl Protektorát aspoň v některé chvíli svého trvání „státem“ a měl-li nějakou státoprávní individualitu. Tímto výnosem vstoupilo okupované území České republiky pod ochranu Německé říše, k jejímuž území bylo připojeno 16. září 1940.¹² V Praze byl zřízen Úřad říšského protektora, který byl jmenován přímo Adolfem Hitlerem. Říšský protektor byl zástupcem Vůdce a říšského kancléře pro území protektorátu. Prvním protektorem byl Konstantin von Neurath. Jeho funkci roku 1941 přebírá Reinhard Heydrich. Dalším výrazným nacistickým činitelem na území protektorátu byl Karl Hermann Frank, který působil jako státní tajemník říšského protektora, později jako ministr pro Protektorát Čechy a Morava.¹³

Obrázek 1 Protektorát Čechy a Morava

Zdroj: <http://vasevec.parlamentnilisty.cz/vip-blogy/15-brezen-1939-byl-cernym-dnem-i-pro-narodni-socialisty>

1.3 Významné historické události

Protektorát Čechy a Morava vznikl jako část území České republiky po odpojení Slovenské republiky a zabrání pohraničních Sudet Německou říší. Jedná se o nelegální

¹² MICHLOVÁ, Marie. *Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945.*, s. 59.

¹³ FRAJDL, Jiří. *Protektorát Čechy a Morava 1939-1945.*, s. 43.

územní anexi, kde je protektorátu formálně zaručená autonomie, ta je však brzy popřena převzetím státní moci úřadem říšského protektora a nahrazením starostů a zastupitelů obcí německými obyvateli.

Perzekuce a germanizace českého obyvatelstva postupovala. Následovalo zrušení armády, totální nasazení (nucená práce pro Německou říši), uzavření českých vysokých škol, omezení kultury a uzavření muzeí, hospodářské podniky byly postupně převedeny pod říšskou správu. Jedním z mnoha aktů, jimiž se Německo provinilo proti obyvatelům protektorátu, bylo zavedení Norimberských zákonů,¹⁴ které se dělily na Zákon o říšském občanství a Zákon na ochranu německé krve a německé cti. Po obsazení země vzniklo politické vakuum, zanikl parlament a senát, zanikly politické strany. Veřejná shromáždění a manifestace byly zakázané, nakonec zůstal jen český tisk a rozhlas, který okupanti postupně ovládli prostřednictvím novinářů, podporovatelů nacistického režimu.¹⁵

Krátce po okupaci Československa v roce 1939 začaly přípravy na „konečné řešení české otázky“ („*Endlösung der tchechischen Frage*“), plán počítal s úplnou germanizací českého území. Původně měl být držen v tajnosti, ale jeho existenci potvrdil nejdříve 28. srpna 1940 K. H. Frank ve svém memorandu, kde zdůrazňoval že: „Cílem říšské politiky v Čechách a na Moravě musí být úplná germanizace prostoru a lidí.“¹⁶ Následně pronesl 2. října 1941 říšský protektor R. Heydrich v Černínském paláci základní teze germanizačního procesu: definitivní osídlení českého prostoru Němci, soupis Čechů v rasově národnostním smyslu, Češi „dobré rasy a dobře smýšlející“ budou poněmčeni, Češi „špatné rasy a špatně smýšlející“ budou vyhoštěni na východ (za Ural na Sibiř), „dobře smýšlející lidé špatné rasy“ budou nasazeni na práci v Říši a nebudou moci mít děti, „špatně smýšlející lidé dobré rasy“ budou poněmčeni nebo vyvražďeni.¹⁷

Dalším z represivních činů vůči obyvatelům protektorátu bylo zavedení stanného práva, což je mimořádné opatření, kterým jsou omezena občanská práva, a porušení některých nařízení je po zkráceném trestním řízení zpravidla trestáno smrtí. Od 28. září 1941 do 20. ledna 1942 bylo v protektorátu zavedeno první stanné právo, které bylo vyhlášeno po příchodu říšského protektora R. Heydricha. Byly zřízeny zvláštní stanné soudy, ve kterých zasedali příslušníci bezpečností policie a bezpečnostní služby. Tyto soudy byly tvořeny

¹⁴ Norimberské protižidovské zákony byly zavedeny i vstoupily v Německu v platnost dne 15. září 1935, kdy Říšský sněm prosadil dva ústavní zákony, které se staly základem pro pozdější „zákonné“ vyloučení židů z německé společnosti a připravily půdu oficiálnímu provádění protižidovské politiky.

¹⁵ ČERNÝ, Bohumil. *Die Kirche im Protektorat 1939 – 1945*. In: SEIBT, Ferdinand. *BOHEMIA SACRA: Das Christentum in Böhmen 973-1973.*, s. 348.

¹⁶ MICHLOVÁ, Marie. *Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945*, s. 77.

¹⁷ KRUTINA, Jiří a Jiří VACEK. *Němci.*, s. 89.

předsedou, dvěma přísedícími a žalobcem, zasedali v Praze a v Brně. Rozsudky byly vykonány zastřelením nebo oběšením. V průběhu prvního stanného práva bylo 486 osob odsouzeno k trestu smrti a 2 242 osob odesláno do koncentračních táborů.¹⁸

Druhé stanné právo bylo vyhlášeno po atentátu na zastupujícího říšského protektora R. Heydricha, který proběhl dne 27. května 1942. Období po jeho smrti, kdy byly prováděny represálie vůči protektorátnímu obyvatelstvu, je označováno jako „Heydrichiáda“. Během této doby bylo vypáleno a srovnáno se zemí množství vesnic včetně obcí Lidice a Ležáky, dle údajů z tamních soudů bylo odsouzeno k smrti 1 585 lidí, podstatně vyšší počet osob bylo odsunuto do koncentračních a vyhlazovacích táborů.¹⁹

¹⁸KUKÁNOVÁ, Zlatuše. *Příspěvek k dějinám prvního stanného práva v letech 1941-1942. (Poznámky k metodice práce s okupačními matrikami)*, s. 17.

¹⁹ŠUSTEK, Vojtěch. *Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava.*, s. 356.

2. Katolická církev za Protektorátu Čechy a Morava

Následující kapitola si klade za cíl představit katolické církve během druhé světové války. Věnuji se hlavním představitelům římskokatolické denominace, kteří v této nemilostivé době sehráli významnou roli (záměrně se vyhýbám hodnocení jejich významu).

Ideje nacionálního socialismu, jak jej formulovat Adolf Hitler v knize *Mein Kampf* a Alfred Rosenberg ve svém *Mýtu 20. století*, a křesťanství byly neslučitelné, z taktických důvodů si dlouho NSDAP vůči křesťanským církvím nedovolila ostře vystoupit. Cílem nacistů bylo rozbít zakořenění církve v lidech a odvrátit je od křesťanské morálky. Evangelickou církev si předcházeli vizemi o všeobecné církvi v Říši, katolické naopak slibovali, že budou její práva uchována a zakotvena v konkordátu. S počátkem války ovšem začal útok na církev nabírat na intenzitě. Ruku v ruce s nadřazeností germánské rasy šla také nadřazenost germánského náboženství nad křesťanským. Alfred Rosenberg, hlavní ideolog nacismu, v jednom ze svých projevů pravil: „Říká se, že tělo patří státu a duše církvi a Bohu. Nikoli! Celý člověk, jeho tělo i duše, patří německému národu a státu.“²⁰

České katolické kněžstvo projevilo za německé okupace spolu s duchovními ostatních církví velký stupeň statečnosti.²¹ Kazatelny v kostelích se staly významným místem vlasteneckého ovlivňování věřících. Kromě českých kněží bylo postiženo i mnoho německých, kteří se veřejně postavili proti sílící nacistické ideologii. Velké procento duchovních bylo odvečeno do koncentračních táborů a věznic a mnozí z nich se domů již nevrátili živí. Za viny nacistického režimu se omluvila Německá biskupská konference dopisem ze dne 8. března 1990 adresovaná Biskupské konferenci Československé federativní republiky, kterým vyjádřila lítost nad minulostí a touhu po usmíření našich národů.

2.1 Popis činnosti katolických činitelů

Pro pochopení dějinného vývoje katolické církve v době druhé světové války jsem se rozhodl jednotlivě popsat velké diecéze; zaměřím se tedy na hlavní události pražské a olomoucké arcidiecéze, neboť předpokládám, že historický vývoj se bude mírně lišit vzhledem k národnostnímu a geografickému hledisku (předpokládám, že olomoucká diecéze bude pod silným německým vlivem). Zároveň chci popsat dějinný vývoj v diecézích

²⁰ VODIČKOVÁ, Stanislava. *Střet idejí – křesťané v protinacistickém odboji. Formy odboje duchovních i laiků*. In: HAZDRA, Z. (ed.): *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939 - 1945)*. Sborník příspěvků ze sympozia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války., s. 52-53.

²¹ BOHÁČ, Zdeněk. *Atlas církevních dějin českých zemí 1918 – 1999.*, s. 27.

v Čechách a na Moravě, zejména pak v městech s početným německým obyvatelstvem (vybral jsem Brno).

2.1.1 Arcibiskupství

V této části práce popisují nejvýznamnější momenty v dějinách pražské a olomoucké arcidiecéze v období Protektorátu. Na základě charakteristiky událostí lze pak zjednodušeně porovnat situaci, k níž v arcidiecézích došlo, zda byly odlišné nebo stejné.

Pražská arcidiecéze v období Protektorátu

K první stěžejní události, jež ovlivnila náboženských život v mnoha obcích, bylo odstoupení pohraničních oblastí Německu na základě Mnichovské dohody v říjnu 1938.²² Důsledkem „odebrání“ sudetských správních jednotek se zmenšila rozloha pražské diecéze o 12 vikariátů.²³ Pohraniční oblasti, jež byly zahrnuty do tzv. sudetské župy, spadaly od roku 1939 pod generální vikariát schlackenwerthský, který fungoval téměř do konce války; dne 1. 8. 1945 kdy byl zrušen.²⁴

Dějinný vývoj pražské diecéze a respektive katolické církve v období Protektorátu silně ovlivnily události spojené s atentátem na Reinharda Heidrycha (27. 5. 1942 v Praze-Libni). Potrestáni byli nejenom přímí aktéři atentátu (dvojice československých výsadkářů Jozef Gabčík a Jan Kubiš) spolu s dalšími zahraničními parašutisty, kteří se v osudnou dobu skrývali v kryptě pravoslavného kostela sv. Cyrila a Metoděje (k útoku gestapa a jednotek SS došlo dne 18. 6. 1942), ale také jednotliví představitelé pravoslavné a katolické církve. Z katolických duchovních činitelů byl zatčen a uvězněn v koncentračním táboře (nejprve v Terezíně a později v Dachau) kněz Josef Beran. Po válce v listopadu 1946 jej papež Pius XII. jmenoval arcibiskupem pražským.

V důsledku odplaty německý stanný soud v Praze odsoudil k trestu smrti za ukrývání zmíněných atentátníků a následně popravil pravoslavného biskupa Gorazda II., kněze Václava Číkla a Vladimíra Petřeka,²⁵ bratra Jana Sonnvenda.²⁶ Kromě stíhání a

²² K podpisu Mnichovského diktátu došlo 29. září 1938.

²³ *Vikariát* je označení církevního správního obvodu v Čechách, pro Moravu se ujal termín *děkanát*. Jedná se o podřazenou jednotku, která organizačně spadá pod diecézi.

²⁴ KETTNER, Jiří. *Dějiny pražské arcidiecéze v datech.*, s. 126.

²⁵ Příběh života oběti a smrti pravoslavného kněze ThDr. Vladimíra Petřka, jeho rodičů a sourozenců sepsal v publikaci *Zlato se čistí v ohni Vojtěch Šustek*. Viz ŠUSTEK, Vojtěch. *Zlato se čistí v ohni*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 2005, 146 s. Česká televize natočila o Petřkovi dokument v cyklu *Neznámí hrdinové*. <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10204458965-neznami-hrdinove/210452801390027-neznami-hrdinove-pohnute-osudy/> (cit. 8. 6. 2017).

²⁶ KETTNER, Jiří. *Dějiny pražské arcidiecéze v datech.*, s. 128.

popravování výše zmíněných došlo i ke zrušení pravoslavné církve na území Protektorátu, jejíž majetek německé úřady zabavily a většinu kněží deportovaly na nucené práce do Německa.

Tresty za protinacistickou činnost se nevyhnuly ani kněžím. Celkem bylo 110 sudetoněmeckých kněží náležejících do pražské diecéze popraveno, 85 zahynulo v koncentračních táborech a 23 bylo umučeno nebo utýráno ve věznicích.²⁷

Za další milník v historii pražské arcidiecéze lze bezesporu považovat smrt arcibiskupa **Karla Kašpara** dne 21. 4. 1941.²⁸ Po jeho odchodu se diecéze ocitla v období *sedisvakance*,²⁹ čili neobsazeného církevního úřadu arcibiskupa či biskupa (rovněž se týká papežského stolce). V této době se otázka správy úřadu řídí podle kanonického práva: v případě úmrtí římskokatolického diecézního biskupa přebírá správu diecéze dočasně a s omezenými pravomocemi tzv. administrátor diecéze, kterého volí sbor konzultorů. V případě dlouhodobé *sedisvakance* může být jmenován apoštolský administrátor. V letech 1941–1946 spravoval pražskou diecézi kapitulní vikář **Bohumil Opatrný**. S podporou gestapa se pražské konzistoře zmocnil německý kněz řádu maltézských rytířů **František Werner Bobe**, kterého ještě předtím papežský stolec zbavil všech kněžských funkcí. Bobe, sloužil jako nástroj germanizačních snah v katolické církvi, udával katolické kněze; po válce byl odsouzen k smrti a popraven (více k jeho životopisu kapitola 2.1.3).³⁰

Dějinný vývoj pražské diecéze a respektive katolické církve v období Protektorátu silně ovlivnily události spojené s atentátem na Reinharda Heidrycha (27. 5. 1942 v Praze-Libni). Potrestáni byli nejenom přímí aktéři atentátu (dvojice československých výsadkářů Jozef Gabčík a Jan Kubiš) spolu s dalšími zahraničními parašutisty, kteří se v osudnou dobu skrývali v kryptě pravoslavného kostela sv. Cyrila a Metoděje (k útoku gestapa a jednotek SS došlo dne 18. 6. 1942), ale také jednotliví představitelé pravoslavné a katolické církve.

Kardinál Karel Kašpar

Jednou z nevýznamnějších osobností českého meziválečného katolicismu byl bezesporu teolog **Karel Boromejský Kašpar** (1870–1941), jenž za svůj dlouhý život zastával post kardinála a pražského arcibiskupa.

²⁷ KETTNER, Jiří. *Dějiny pražské arcidiecéze v datech.*, s. 126.

²⁸ Karel Kašpar je pohřben v chrámu sv. Víta.

²⁹ Latinský termín lze volně přeložit jako „když bylo sedadlo uprázdňené“.

³⁰ KETTNER, Jiří. *Dějiny pražské arcidiecéze v datech.*, s. 127.

Po teologických, filozofických a právnických studiích na české koleji v Římě (Bohemicum, dnešní Nepomucenum),³¹ byl 25. února 1893 vysvěcen na kněze. Působil jako kaplan nejdříve ve Svojšíně, později u sv. Mikuláše na Malé Straně v Praze. V roce 1899 se stal spirituálem³² a profesorem na šlechtické akademii hraběte Straky. Roku 1907 byl zvolen kanovníkem³³ metropolitní kapituly u sv. Víta. V březnu 1920 byl jmenován titulárním biskupem betsajdským a světícím biskupem královéhradecké diecéze, kterou spravoval po následující jedenáct let (1921–1931). V roce 1931 byl zvolen 32. arcibiskupem pražským a o čtyři roky později byl za své zásluhy jmenován také primasem českým (dne 16. prosince 1935). Karel Kašpar se zasloužil o úspěch Prvního celostátního sjezdu katolíků v Praze v roce 1935.³⁴

Kašpar byl vynikajícím znalcem církevního práva a liturgie, napsal řadu knih (cestopisy, životopisy, historické, náboženské a právnické publikace), článků a studií, jež byly uveřejněny převážně v Časopise katolického duchovenstva.

Byl činný i v nejvyšší politice. Nebál se říct vlastní názor v době plné udávání a postihování duchovních i obyčejných lidí. Kardinál Kašpar napsal ve svém listě adresovanému předsedovi vlády Beranovi v únoru 1939 v Římě, kde byl na pozvání papeže toto: „Umíte si těžko představit, jaký hluboký dojem znamenala účast obou prezidentů republiky jako naší vlády na rekviu zesnulého papeže u kardinálského kolokvia a vůbec jaké sympatie získalo Československo. Následnou okupaci, německý tlak a sílící hrozbu v osobě Adolfa Hitlera nenechal kardinál Kašpar bez varování. Kašpar navzdory své chorobě podal ihned stížnost a vyslovil hrozbu, že katolická církev se v tomto případě v pastýřském listě jasně postaví proti okupačnímu postoji.³⁵ Byl jsi velmi dobře vědom kritické situace a nebál se ji řešit. Důsledky okupace měli za následek, že katolicismus se ve všech formách a se všemi protiněmeckými a antinacionálními skupinami sjednotil a tento postoj sílil.³⁶

Za doby Protektorátu a po smrti kardinála Kašpara české země neměly svého arcibiskupa. Dalším arcibiskupem byl zvolen až Josef Beran (1946-1969). Během války nedocházelo ke svěcení biskupů, posledními předválečnými vysvěcenými biskupy byli **František Zapletal** (tit. biskup salonský) a **Antonín Eltschkner** (tit. biskup zefírský) – oba

³¹ Studia úspěšně zakončil doktorátem z teologie a práva.

³² Spirituál je označení kněze, jemuž je v seminářích a v ženských klášterech svěřeno duchovní vedení bohoslovců a řeholnic.

³³ Kanovník označuje příslušníka sboru duchovních při katedrálním kolegiálním kostele zabývající se liturgickými obřady, původně pomáhající představenému ve správě diecéze.

³⁴ HANUŠ, Jiří. *Malý slovník osobností českého katolicismu 20. století s antologií textů*, s. 66–67.

³⁵ ČERNÝ, Bohumil. *Die Kirche im Protektorat 1939 – 1945*. In: SEIBT, Ferdinand. *BOHEMIA SACRA: Das Christentum in Böhmen 973-1973*, s. 347.

³⁶ Tamtéž, s. 347.

byli vysvěceni dne 19. 3. 1933.³⁷ Německá okupace znamenala mimo jiné přerušení diplomatických styků s Vatikánem, k jejichž obnovení na nižší úrovni došlo až 30. 1. 1946, kdy internunciem se stal **Xaverio Ritter**.³⁸

Olomoucká arcidiecéze

Ačkoliv byla olomoucká arcidiecéze převážně česká, stala se po mnichovské dohodě na podzim roku 1938 jednou z nejpostiženějších.³⁹ Německu připadlo mnoho farností v okolí Zábřehu, Uničova, Opavy, Hradce, Bílovce, Nového Jičína, Příboru a Hlučína. Z celkového počtu 291 odloučených farností mělo 91 far většinu Čechů. V Olomoucké arcidiecézi bylo nejvíce potrestaných duchovních, jednalo se o 24 kněží.⁴⁰

Olomoucké arcibiskupství v protektorátních letech vedl **Leopold Prečan** (1866–1947), arcibiskup olomoucký a metropolita moravský (1923–1947), který byl rovněž asistentem papežského trůnu a vášnivým sběratelem uměleckých předmětů ze slonoviny. Za svého působení se zasloužil o rozvoj Velehradu, také se zasadil o to, aby byl velehradskému chrámu udělen titul *basilika minor*. V roce 1923 byl jmenován olomouckým arcibiskupem a metropolitou moravským.⁴¹ Byl spojený i s Teologickou fakultou v Olomouci, kde v letech 1902 – 1922 vyučoval církevní právo. Zemřel na Svatém Kopečku u Olomouce a je pochován v kryptě chrámu sv. Cyrila a Metoděje v Olomouci-Hejčíně.

2.1.2 Biskupství

Mnichovský diktát se výrazně dotkl i brněnské diecéze, která ztratila část správních jednotek. V roce 1938 byl zřízen generální vikariát v Mikulově, který byl zrušen na konci války. V letech 1941–1946 pak trval stav sedisvakance.⁴²

PhDr. ThDr. Josef Kupka (1931 – 1941)

Narodil se 7. 5. 1862 v Černé Hoře na Blanensku, po studiích na gymnázium vstoupil na teologické učiliště, kde byl roku 1884 vysvěcen na kněze; tři roky působil v Moravských Budějovicích. Vzhledem ke svému nadání a schopnostem byl poslán na studia do Říma, která uzavřel doktorátem z filozofie (1889). Po studiích vyučoval náboženství

³⁷HANUŠ, Jiří. *Malý slovník osobností českého katolicismu 20. století s antologií textů.*, s. 243.

³⁸Tamtéž, s. 129.

³⁹BOHÁČ, Zdeněk. *Atlas církevních dějin českých zemí 1918 – 1999.*, s. 24

⁴⁰ČERNÝ, Bohumil. *Die Kirche im Protektorat 1939 – 1945*. In: SEIBT, Ferdinand. *BOHEMIA SACRA: Das Christentum in Böhmen 973-1973.*, s. 351.

⁴¹HANUŠ, Jiří. *Malý slovník osobností českého katolicismu 20. Století.*, s. 123.

⁴²Dostupné z: <http://www.biskupstvi.cz/historie>

v Hustopečích, později v Brně. Doktorát z teologie získal na olomoucké univerzitě (1891). Kupka se stal diecézním předsedou mariánských družin a členem sociálních a charitativních spolků. Roku 1909 byl jmenován papežským komořím. V brněnském semináři vyučoval do roku 1913, kdy se stal členem brněnské katedrální kapituly. Po celou dobu své činnosti trvale projevoval svou nestrannost, objektivitu, toleranci a velkorysost. Není divu, že neunikl pozornosti vedoucích církevních kruhů, které si byly vědomy toho, že brněnská diecéze potřebuje českého biskupa. Kupka přijal biskupské svěcení v roce 1924 (papež Pius XI. jmenoval Kupku sídelním biskupem až v roce 1931)⁴³; po odchodu biskupa Kleina (1926) byl Kupka jmenován apoštolským administrátorem.⁴⁴

Mnichovský diktát a následně zánik republiky se negativně projevil na osobnosti brněnského biskupa. Kupka se snažil uchránit církev a její příslušníky před nastupující nacistickou ideologií a vládou. Značně vyčerpán odjel biřmovat do premonstrátského kláštera v Nové Říši, kde následkem psychického i fyzického vyčerpání náhle roku 1941 zemřel; pochován je pod brněnskou katedrálou. Po smrti biskupa Kupky následovalo pro brněnskou diecézi období sedisvakance (1941 – 1946).⁴⁵

Brněnské diecézi se díky německé menšině nevyhnulo zhoršování česko-německých vztahů. Německá menšina byla soustředěna zejména na jižní Moravě, v Brně a v Jihlavě a jejím okolí. Rostoucí vliv nacionalismu se projevil dalším napětím mezi oběma národnostmi a stoupajícím uplatňováním jazykového zrovnoprávnění českého obyvatelstva. Také docházelo ke snižování počtu německých kněží a soustavnému poklesu jejich postavení, které bylo až do 60. let 19. století dominantní.

Po vzniku Československé republiky došlo k nárůstu počtu německých studentů teologie (pro německé studenty byly vyhlídky na uplatnění ve veřejné či státní správě minimální, proto hromadně odcházeli studovat teologii), což vzbudilo odpor české strany. Komplikované česko-německé vztahy leckdy vyústily v účasti německých kněží v nacionalistických německých akcích (např. v roce 1919 na Znojemsku). Roku 1920 vznikl samostatný Spolek německých katolických duchovních, o čtyři roky později byla potvrzena statuta německých katolíků v brněnské diecézi. Konaly se eucharistické kongresy, poutě a sbírky německých katolíků, byly aktivní německé spolky. Tato zvýšená aktivita vedla i ke sporům; např. se vedl spor o konání českých bohoslužeb v převážně německých farnostech

⁴³ Ve 20. letech 20. století se v některých diecézích projevil spor při obsazování biskupských stolic, protože vláda nově vzniklé republiky byla přesvědčena, že právo na jmenování sídelního biskupa přešlo z císaře na ni. Tuto složitou situaci vyřešil až roku 1931 papež Pius XI., který po předcházející dohodě s čs. vládou jmenoval Kupku sídelním biskupem; ke slavnostní instalaci došlo 8. 12. 1931. Srovnej Biskupství brněnské, s. 31.

⁴⁴ Biskupství brněnské. *Brněnská diecéze: pod klíči a mečem.*, s. 31.

⁴⁵ Tamtéž, s. 31.

na Mikulovsku. V čele německých duchovních stál P. J. Danzinger, jemuž se přezdívalo „jihomoravský biskup“.⁴⁶

Důsledkem Mnichovského diktátu bylo odtržení části brněnské diecéze, v níž vznikl samostatný generální vikariát v Mikulově. Generálním vikářem se stal infulovaný probošt mikulovské kapituly ThDr. Franz Linke (1880 – 1944).⁴⁷ Na odtrženém území žilo 194 695 obyvatel, z toho 178 276 katolíků (91,6 %). Byly zde 104 farnosti, kde působili 102 světší kněží a 39 řeholníků, z nichž 39 % tvořili čeští kněží. Odtržené farnosti (pětina všech brněnských farností) vytvořily osm děkanátů. Němečtí obyvatelé měli většinu (66 %), ale zůstala zde i silná česká menšina (33 %), dále nepatrná skupina chorvatských obyvatel (0,5 %), která pobývala ve farnostech Nový Přerov a Dobré Pole. Na území německého generálního vikariátu byla dvě arcikněžství – Mikulov se čtyřmi děkanstvími a 102 115 katolíky, a Znojmo se čtyřmi děkanstvími a 76 145 katolíky. V Mikulově stál v čele generální vikář a probošt Franz Linke, ve Znojmě děkan Johann Riedel.⁴⁸

Ze zabraného pohraničí odešla řada českých rodin a téměř 40 kněží, mezi nimiž tvořili zvláštní skupinu katechety, protože byly zavřeny české školy. Objevil se nedostatek německých kněží na uprázdněných farách. Z vídeňské diecéze i dalších míst zrušených nacisty přišlo celkem 11 nových kněží a 24 řeholníků. Došlo rovněž k likvidaci ženských klášterů. Z brněnského semináře odešli němečtí bohoslovci do Vídně a St. Pölten, po zřízení teologického konviktu na německé univerzitě odcházeli do Prahy; avšak téměř polovina teologii opustila. Po vypuknutí války byli bohoslovci povoláni do armády; během bojů jich pět padlo.⁴⁹

Zřízení protektorátu a především atentát na Heydricha (1942) způsobily vlnu pronásledování českých obyvatel i kněží. V brněnské diecézi bylo zatčeno celkem 27 osob. Snad největší rozruch vzbudilo zatčení čtyř duchovních na Petrově a dvanácti premonstrátů z Nové Říše, z nichž pět zahynulo v plynových komorách koncentračního tábora v Osvětimi. Ostatní byli vězněni v koncentračních táborech Buchenwald a Dachau. Velké zděšení způsobily popravy duchovních, ke kterým došlo v roce 1942 v Kounicových kolejích v Brně, během června a července byli popraveni P. Adolf Tesař z Ivančic, P. Václav Kostih a kaplan P. František Voneš ze Žďanic.⁵⁰ Zároveň začalo zjišťování a ověřování arijského původu, brzy následovaly povinné zkoušky z němčiny.

⁴⁶ TEPLÝ, Libor. *Biskupství brněnské.*, s. 89.

⁴⁷ Biskupství brněnské. *Brněnská diecéze: pod klíči a mečem.*, s. 32.

⁴⁸ Tamtéž, s. 33.

⁴⁹ TEPLÝ, Libor. *Biskupství brněnské.*, s. 99.

⁵⁰ Biskupství brněnské. *Brněnská diecéze: pod klíči a mečem.*, s. 33.

Docházelo k zabírání a rušení církevních institucí; do budovy brněnského semináře nacisté přestěhovali vojenskou nemocnici, biskupské gymnázium později mělo sloužit jako lazaret pro SS, byly zrušeny vzdělávací církevní instituce (klášterní mateřská škola v Třešti, soukromá škola pro ženská povolání ve Slavkově) i klášterní objekty (ústřední budova sester dominikánek ve Střelcích a na Veveří).⁵¹

V roce 1943 nacisté zrušili průvod při Božím Těle. Válka přinesla i řadu dispenzí, např. dispenz k udělování svatých přijímání při večerních mši svatých. Nová ustanovení se výrazně dotkla i průběhu církevního roku a běžného církevního života. I když bohoslužby byly hojně navštěvovány, došlo k zákazu veškerých poutí a ke zrušení řady církevních svátků. Bylo rovněž omezeno vyučování náboženství, mnozí kněží neměli souhlas k vyučování ani ke kázání. Zakázány byly katolické spolky, jejichž majetek byl zabaven. Po smrti biskupa Kupky bylo právo udělovat svátost biřmování převedeno na generálního vikáře Linkeho. Předmnichovský stav byl oficiálně obnoven až 1. 1. 1946.

Docházelo k rozvoji teologického semináře, v roce 1939 přišli do Brna těšitelé a salesiáni, kteří v Žabovřeskách začali stavět oratoř s kaplí sloužící k výchově mládeže. Jak jsem již zmínil v první podkapitole (1.2) založení Sudetoněmecké strany (SdP) v roce 1935, která systematicky a veřejně přijímala a uplatňovala nacistickou ideologii, vedlo ke zhoršení již napjatých česko-německých vztahů. Vyskytly se i případy, že rodiče odmítli posílat své děti do hodin náboženství, když ve farnosti vyučoval český kněz. Rozhořel se spor o obsazování uprázdněných míst kolegiátní kapituly v Mikulově (příklad nacistického kněze Adolfa Lutze). Když do SdP vstoupila naprostá většina členů německé křesťanské strany a německých agrárníků, krize vyvrcholila. Někteří němečtí kněží podlehli tehdy nacistickému vlivu a kapitulní vikář Kratochvíl (zvolen po smrti biskupa Kupky) musel řešit některé zvlášť obtížné případy.⁵²

2.1.3 Řeholníci a faráři

Během německé okupace prošlo vězeními, internacemi či koncentračními tábory téměř 500 českých a moravských katolických kněží, asi 80 jich bylo popraveno, umučen nebo zemřelo na vězeňské útrapy.⁵³

⁵¹Biskupství brněnské. *Brněnská diecéze: pod klíči a mečem.*, s. 32.

⁵²Tamtéž, s. 32.

⁵³KETTNER, Jiří. *Dějiny pražské arcidiecéze v datech.*, s. 127.

Persekucím se nevyhnuly ani řeholní řády na území Protektorátu, jimž byla zakazována činnost (např. řád milosrdných bratří v roce 1941).⁵⁴ Docházelo k omezování či přímo rušení církevních školských zařízení; v roce 1942 bylo zrušeno arcibiskupské gymnázium v Praze, které bylo znovu obnoveno až po skončení války.

Tresty za protinacistickou činnost se nevyhnuly ani kněžím, ať už české či německé národnosti. Celkem bylo 110 sudetoněmeckých kněží náležejících do pražské diecéze popraveno, 85 zahynulo v koncentračních táborech a 23 bylo umučeno nebo utýráno ve věznicích.

Dne 22. 7. 1940 v Londýně jmenoval exilový prezident Edvard Beneš katolického kněze Jana Šrámka předsedou československé exilové vlády. Šrámek ve své funkci setrval téměř do konce války (do 5. 4. 1945).⁵⁵

František Werner Bobe

Značně kontroverzní osobností spojenou s pražskou arcidiecézí v době Protektorátu byl **František (Franz) Werner Bobe** (1902–1947), kterého lze s nadsázkou považovat za nejznámějšího kolaboranta z řad pražských kněží s nacistickým režimem. Bobe pocházel ze smíšeného manželství (matka byla Češka). Teologii studoval v Římě a ve Vídni. Do řádu maltézských rytířů vstoupil v roce 1930, o sedm let později získal jurisdikci převora, kterým se nakonec stal až v roce 1939. Od tohoto roku aktivně spolupracoval s pražským gestapem; byl totiž placeným konfidentem gestapa.⁵⁶ Informoval o svých kolezích, podával zprávy o smýšlení duchovních, donášel i na kardinála Kašpara. Na základě jeho zpráv byli mnozí perzekvováni či jinak v nemilosti. Asistoval například při zatýkání a výslechu pravoslavného biskupa Gorazda, nebo kaplana Petřeka. Osobnost Franze Wernera Bobeho přibližuje historik Jaroslav Čvančara⁵⁷ takto: „V roce 1940 vstoupil do NSDAP. Stal se jedním z nejnebezpečnějších konfidentů SD a gestapa. Udal desítky lidí, například generála duchovní služby předválečné čs. branné moci Metoděje Kubáně, jenž pak zahynul v Dachau. Bobe donášel na pražského kardinála Karla Kašpara, který jej suspendoval. V podzemní cele Petschkova paláce dvě hodiny před popravou Bobe „vyzpovídal“ pražského primátora

⁵⁴ Tématu činnosti řádu milosrdných bratří (Hospitálský řád sv. Jana z Boha) v období fašistické a komunistické totality se věnovala ve své diplomové práci Lucie Horňáková. HORŇÁKOVÁ, Lucie. *Hospitálský řád sv. Jana z Boha v období dvou totalit*. 2007, 110 l. Diplomová práce FF MU. Vedoucí práce: Jiří Hanuš.

⁵⁵ KETTNER, Jiří. *Dějiny pražské arcidiecéze v datech.*, s. 127.

⁵⁶ HANUŠ, Jiří. *Malý slovník osobností českého katolicismu 20. století s analogií textů.*, s. 15-16.

⁵⁷ Jaroslav Čvančara vydal v roce 2008 trilogii mapující československý protifašistický odboj. ČVANČARA, Jaroslav. *Někomu život, někomu smrt: československý odboj a nacistická okupační moc: 1939-1941*. 2. vyd. Praha: Laguna, 2008. ISBN 978-80-86274-80-5.

dr. Otakara Klapku. Převor nesl vinu i na zatčení Mons. Antonína Bořka-Dohalského, jenž byl potom zastřelen při otrocké práci v bažinách v koncentračním táboře Auschwitz I. Bobe se zúčastnil zatčení kaplana Vladimíra Petřeka i biskupa Gorazda a účastnil se jeho brutálního výslechu. Po válce byl zrádný převor dopaden. Mimořádným lidovým soudem v Praze v dubnu 1947 odsouzen k trestu smrti a na Pankráci popraven.⁵⁸

Po atentátu na Heydricha obstaral plány kostela sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici, dle hlášení pražské tajné státní policie, jež obdržel K. H. Frank, byl Franz Werner Bobe odměněn sumou 100 000 korun za pomoc při hledání atentátníků Reinharda Heydricha. Tato odměna mu byla vyplacena za to, že gestapu opatřil plány kostela svatého Cyrila a Metoděje v Resslově ulici pro gestapo, ve kterém se ukrývali parašutisté operace Anthropoid, čímž usnadnil zákrok vůči atentátníkům.⁵⁹ Bobe aktivně spolupracoval s gestapem až do konce války, po válce byl postaven před lidový soud, za své činy odsouzena v roce 1947 popraven.⁶⁰

Sestra Restituta Kafka

Sestra Restituta, občanským jménem Helena Kafka, se narodila roku 1894 v Husovicích u Brna a jako devatenáctiletá vstoupila ve Vídni do kongregace sester třetího řádu svatého Františka, která byla v rakouském hlavním městě známa jako „sestřičky Harmannovy“. V řádu přijala jméno Restituta, což je staré latinské jméno, které znamená „Navrácená“. Pečovala o nemocné v Mödlingu u Vídně, byla skvělou sestrou a její začátky byly na operačním sále. Mezi její kolegy byl doktor, který nebyl vzat do armády, neboť měl jako lékař SS bdít ve vlasti nad právem, a udal sestru Restitutu kvůli posměšné básničce na nacistický režim, kterou dostala v lazaretu od jednoho vojáka, kde stálo: *„Každé dítě dnes vidět musí, že nás zradili Prusi. Prastaré domácí tradice, tupí a tropí si opice, Rakouský generál salutuje, kdejaký frajtr ho komanduje“*. „Ve jménu německého lidu“ byla sestra Restituta odsouzena k smrti, ačkoli jinak stanovila trestní sazba pro přestupky tohoto druhu dva roky nápravného ústavu. Nepomohl ani fakt, že se za ní postavila řádová představená i mnoho dalších sester. Pět měsíců čekala ve vězení a dne 10. března 1943 byla popravena.

⁵⁸Dostupné z: <http://www.katydz.cz/prilohy/nepatrit-k-tem-co-se-pouze-krci.html>.

⁵⁹ ŠUSTEK, Vojtěch. *Pražané pod tlakem nacistické propagandy během druhého stanného práva na území tzv. Protektorátu Čechy a Morava*. In: Evropská velkoměsta za druhé světové války (Každodennost okupovaného velkoměsta. Praha 1939-1945 v evropském srovnání). Praha: Scriptorium, 2007.

⁶⁰ Katolický týdeník. *Nepatřili k těm, co se pouze krčí...* [online]. ©2015. [cit. 2017-05-01]. Dostupné z: <http://www.katydz.cz/prilohy/nepatrit-k-tem-co-se-pouze-krci.html>.

Ve Vídni roku 1998 blahorečil papež Jan Pavel II. jihomoravskou řeholnici sestru Restitutu, která byla jako jediná jeptiška odsouzena za třetí říše k smrti a popravena.⁶¹

⁶¹GRULICH, Rudolf. *Sudetoněmečtí katolíci jako oběti nacismu.*, s. 48.

3. Perzekuce kněží v období Protektorátu Čechy a Morava

Perzekuce a útlak obyvatel v Protektorátu se stupňoval již před válkou. Vypuknutím války 1. září 1939 začala první vlna zatýkání známá jako akce „*Albrecht der Erste*“, během níž byly pozatýkány osoby s protiněmeckým postojem. Není divu, že početnou část zadržených tvořili kněží (celkový počet perzekvovaných kněží v jednotlivých diecézích viz tab. 4).⁶² Záminkou k zatčení kromě otevřené kritiky nacistického režimu často bylo šíření pastýřských listů, používání pozdravu „Pochválen buď Ježíš Kristus“ místo oficiálního nacistického pozdravu, opakované porušování vyučování náboženství, křty židovských obyvatel, nebo jen vtipy o německých okupantech. Jelikož si brněnské gestapo vedlo podrobnou evidenci o kněžích z celé Moravy ve svém kartotéčním systému, lze tak získat celkový přehled o tom, kolik osob z řad duchovenstva z jednotlivých diecézí zemřelo v koncentračních táborech, věznicích, bylo popraveno, nebo zemřelo na následky perzekuce (viz graf 1).

Tab. 4 Počet perzekvovaných kněží podle diecézí

Diecéze	Praha	Budějovice	Hradec Králové	Litoměřice	Olomouc	Brno	CELKEM
Celkem pronásledováno	105	27	14	26	48	40	260
Zesnulý v koncentračních táborech	21	8	4	3	14	8	58
Zesnulý na následky	4	1	-	1	1	-	7
Popravený	3	1	-	-	2	2	8
Zmizelý	11	1	-	-	-	-	12
Zatčení, internování, věznění a jinak perzekvování v koncentračních táborech a věznicích	45	13	4	11	38	-	111
Celkem perzekvováno	150	40	18	37	86	40	371

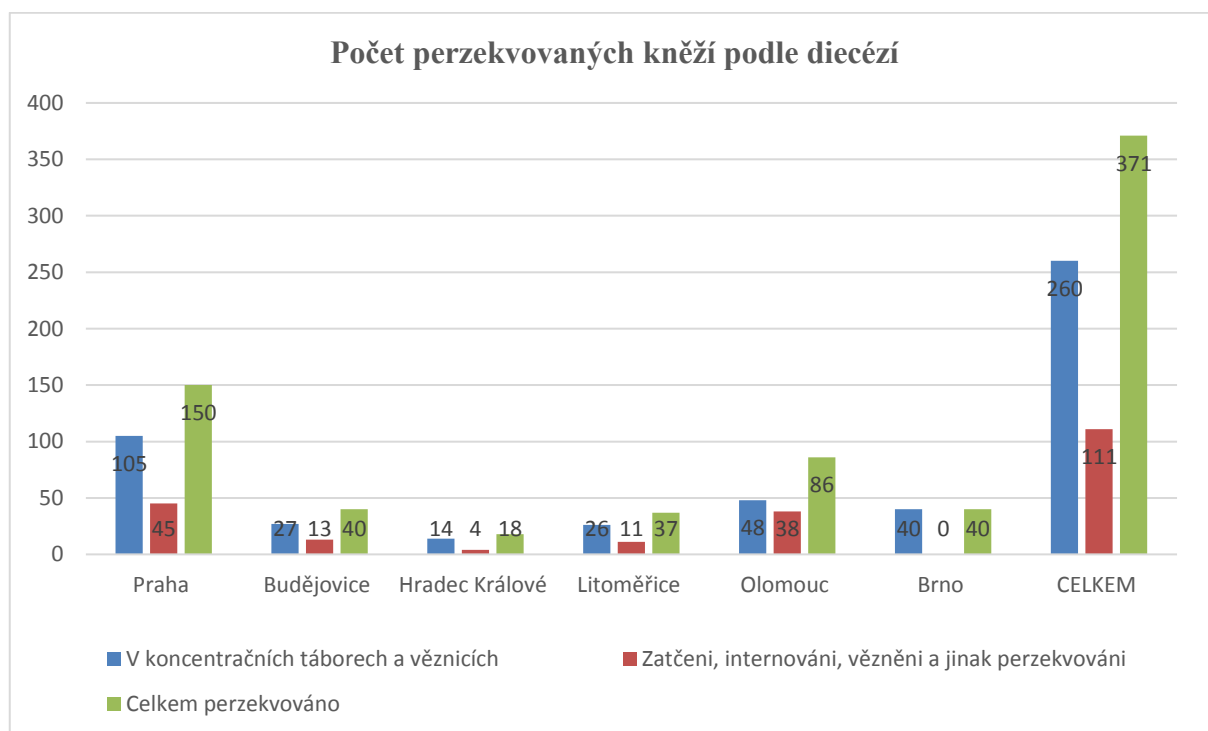
Zdroj: vlastní zpracování

LUDVÍK, F.: České katolické kněžstvo s národem a lidem v boji, utrpení a práci pro lepší zítřek. Praha 1946, s. 11.

ČERNÝ, Bohumil. Die Kirche im Protektorat 1939 – 1945. In: SEIBT, Ferdinand. *BOHEMIA SACRA: Das Christentum in Böhmen 973-1973.*, s. 351.

⁶²VAŠEK, František. ŠTĚPÁNEK, Zdeněk. *Perzekuce moravského duchovenstva v době nacistické okupace.* ČMM, 115/1996, č. 1, s. 280.

Graf 1 Počet perzekvovaných kněží dle diecézí

Zdroj: LUDVÍK, F.: České katolické kněžstvo s národem a lidem v boji, utrpení a práci pro lepší zítřek. Praha 1946, s. 11.

V letech 1938 – 1939 byly zrušeny poslední církevní školy, řada klášterů a také katolické vysoké školy a teologické fakulty, což vedlo k nespokojenosti kněží, kteří začali ve svých kázáních otevřeně kritizovat nacistickou zvlášť a upozorňovali na nezákonné policejní zásahy proti církevním institucím. Počty zatčených kněží proto začal vstoupat. S počátkem války dosáhl útok na církve větší intenzity, byla nastolena otázka zničení církví a diskutovalo se o časovém vymezení tohoto úkolu – zda ještě za války nebo až po ní. Válka svou podstatou a zahájením genocidy celých národů a ras smrtelně ohrozila nejen práva církví, ale především lidská práva vůbec. V tomto období se nesmiřitelnost církevní a nacistické ideologie ukáže v plném rozsahu. S nadřazeností germánské rasy dochází také k nadřazování germánského náboženství nad křesťanství, které je považováno za upadlé. Křesťanská myšlenka lásky, pokory a trpělivosti je opositum ke germánským prioritám jakožto hrdinství, bojovnost, nadřazenost, a nenávisť ke všem nepřátelům. Zvláště ideologové SS zcela odmítali křesťanské představy o posmrtném životě a nahrazovali je teoriemi, které se opíraly o germánskou mytologii. Organizace SS se stala pro církev velkým nepřítelem během války. Říšský vedoucí SS, Heinrich Himmler, byl sice v dětství vychován

katolicky, ale brzy na to byl ovlivněn spisy různých ariosofických hnutí, které byli silně nacionálně založeny. Stal se postupně propagátorem nového věku německého národa.

Adolf Hitler vždy zdůrazňoval nadřazenost germánské rasy, věřil v rasu árijských lidí, která pokoří podřadné rasy a vytvoří tisíciletou Říši. Jeho názor na církev nebyl kladný, viděl je jako zločince, kteří tahali peníze ze země a manipulovali lid. Je zřejmé, jaký postoj nacistický režim k církvím zaujme a jak bude i postupovat. To se ukázalo v Protektorátu Čechy a Morava, kde byla církev pod drobnohledem nacistických činitelů, kteří neměli ani kapku slitování. Nacistická posvátná kniha, Hitlerův *Mein Kampf*, otevřeně deklarovala nutnost porobení „méněcenných“ národů, mezi které patřili i Slované, se kterými počítal do budoucna jen jako s otroky, kteří měli sloužit „nadřazenému“ árijskému lidu. Tato situace stavěla české kněze do odlišného postavení než kněze německé národnosti. V Protektorátu řídil církevní politiku úřad říšského protektora, což byl Konstantin von Neurath, SS Obergruppenführer Reinhard Heydrich, SS Obergruppenführer Kurt Daluege a Wilhelm Frick. Významnou postavou pro celé období Protektorátu byl i tajemník říšské protektora Karl Hermann Frank, který byl do roku 1943 státní ministr pro Čechy a Moravu.⁶³

Hlavní úkol při proticírkevních opatřeních na území Protektorátu připadl nacistickým bezpečnostním orgánům, především Bezpečnostní policii (používaná německá zkratka SIPO) a Bezpečnostní službě (SD – Sicherheitsdienst des Reichsführers SS), jejichž úřady byly na našem území zřizovány zcela podle říšského vzoru.⁶⁴ Dále v Praze a v Brně vznikly služebny gestapa se svými pobočkami. Ty podléhaly až do 1. září 1939 berlínské centrále gestapa, komisariátů i stanic pohraniční policie. Organizovány byly podle říšského vzoru na tři hlavní oddělení, první oddělení zpracovávalo vnitřní správu, druhé oddělení se zabývalo církevními záležitostmi a třetí oddělení bylo zaměřeno na obranu zpravodajství. Speciálně ke sledování katolické církve sloužil tvz. „Úřad katolické akce“, v němž jeho pracovníci sledovali kázání v kostelích a také reakce věřících. Bezpečnostní služba posílala své pracovníky i ke zpovědi, kde se měli snažit dovést nějakým způsobem faráře k tomu, aby se vyjádřil k politickým otázkám, a tak ho mohli kompromitovat. Bezpečnostní služba měla problém najít v řadě katolíků informátora, tak jí posloužili Němci, kteří uměli dobře česky a byli nakloněni k nacistické ideologii. Našli se ale také čeští kolaboranti, kteří se k tomuto činu ponížili. Své informace měli hlásit denně.

⁶³ ČERNÝ, Bohumil. *Die Kirche im Protektorat 1939 – 1945*. In: SEIBT, Ferdinand. *BOHEMIA SACRA: Das Christentum in Böhmen 973-1973.*, s. 347.

⁶⁴ FIALA, Petr. HANUŠ, Jiří. *Katolická církev a totalitarismus v Českých zemích.*, s. 58.

Po roce 1942 převzala veškerou agendu proti církvím tajná státní policie (Geheime Staatspolizei – Gestapo), která si informátory ponechala. Jejich činnost se nezměnila, dále sledovali katolickou společnost a sbírala materiály, které mohli použít proti nim. Mezi služebnami gestapa fungoval propracovaný informační systém. Denní a měsíční informace zpracovávaly do jediné velké zprávy, která byla dále poslána řídicí úřadovně, která ji dále zasílala veliteli Bezpečnostní policie a Bezpečnostní službě a také Říšskému hlavnímu bezpečnostnímu úřadu do Berlína (RSHA). Zprávy, které se týkaly speciálně církví, byly označovány písmenem B.

Gestapo a Bezpečnostní službě nestačili jenom informátoři a snažily se získat ke spolupráci i kněze, kterým bylo slibováno různé výhody, nebo se je pokusily ovlivnit fyzickým nátlakem. Těmito kroky si nacisté vytvořili příznivé předpoklady pro rozvinutí perzekuce všech nepřátel režimu, včetně církví a jednotlivých kněží.⁶⁵

Bohoslužby a poutní místa zůstávaly jedinou možností pro legální shromáždění většího počtu lidí, kde měli možnost duchovní promlouvat k lidu na veřejnosti, čehož často využívali k projevům vlastenectví nebo přímo k otevřené kritice režimu. Gestapo a Bezpečnostní služba tyto akce sledovaly díky svým informátorům a pečlivě shromažďovaly informace, které měly posloužit k pozdějšímu zatýkání.

První organizovaný zásah „Gitter“ (Mříž) proti českému obyvatelstvu vypukl hned po obsazení Čech a Moravy 15. března 1939, jež byla zaměřena především na přední členy KSČ. Zatýkání usnadnily seznamy československého komunistického hnutí, které měla německá moc k dispozici. Konečný počet zatčených činil asi 4 639 osob, z nichž zhruba 1 500 osob bylo posláno do koncentračního tábora Buchenwald. Katolické církve a jejich členů se tato akce dotkla jen okrajově. Druhý organizovaný zásah nesoucí jméno „Albrecht der Erste“ (Albrecht I.) byl nacisty organizovaný dlouho dopředu a byl zahájen 1. září 1939, kdy německá vojska zahájila útok na Polsko. Podobně jako u akce „Gitter“ ani zde nejsou počty zatčených zcela přesné, ale hovoří se o 162 zatčených osob v Brně, z nichž bylo na svobodu propuštěno 50 osob. V Olomouci bylo zatýkání větší v počtu 200 osob, ale i zde nacisté 100 osob propustili. Akce „Gitter“ z března 1939 měla zabezpečit klidný průběh okupace, na což akce „Albrecht I.“ měl zabránit projevy odporu v době zahájení války. Rozdíl mezi nimi spočíval ve výběru zatčených.⁶⁶ Jak bylo zmíněno, tak v první akci „Gitter“ šlo zejména o levicové osobnosti, které mohli vzbudit ideologicky odpor proti nacismu a strhnout k sobě další občany. V akci „Albrecht I.“ byly zatýkány osoby, které byly

⁶⁵FIALA, Petr. HANUŠ, Jiří. *Katolická církev a totalitarismu v Českých zemích.*, s. 61.

⁶⁶Tamtéž, s. 62.

delší dobu sledovány Bezpečnostní policií, v níž se nacházelo nemalé procento katolických kněží z Brna, Přerova, Prostějova, Olomouce, Ostravy a dalších měst. Skupina zatčených duchovních z Brna byla dopravena na Špilberk. Duchovní z Olomouce byli autobusy dopraveni do Brna, kde byly obě skupiny odtransportovány do Dachau, kde byli hned nasazeni na těžkou manuální práci. Po pár dní byli z práce odvoláni a dne 26. září 1939 přesunuti do Buchenwaldu, tam byli až do 23. května 1942 a byli opět odesláni do Dachau. Část kněžstva byla postupně propuštěna, jednalo se o tři nejstarší z Brna: J. Kupka (77 let), A. Tenora (74 let), J. Kratochvíl (63 let), kteří opustili Špilberk již během prvního týdne. Z ostravské skupiny byli propuštěni J. Martinů, F. Jemelka, J. Lochmann, F. Cínek, A. Olšovský a Jan Daneček, kterého pustili z vazby koncem září 1939. Některým duchovním skončil pobyt v koncentračním táboře a to jmenovaným: B. Pátkovi, St. Zelovi v roce 1939, dále A. Glosovi, V. Horákovi, a J. Heralovi v roce 1940, následně J. Dragounovi a F. Sedláčkovi v roce 1941 a posledním propuštěným byl J. Hulva v roce 1942. Všichni zbylí se vrátili z Buchenwaldu zpět do Dachau a zde zůstali až do konce války. Jako první z moravských kněží zahynul 25. února 1941 v Buchenwaldu Ferdinand Chýlek, který zaplatil životem za své vlastenecké články, které ho dovedli až do koncentračního tábora a podlehl tuberkulóze, kterou se zde nakazil. V Dachau, kde byly podmínky o dost tvrdší a horší, se první obětí stal kaplan Václav Otáhal, který se nakazil flegmonou a umírá 1. prosince 1942. Jako poslední ze zatčených zemřel 9. února 1945 olomoucký katecheta Josef Šumšal ve věku 55 let. Zatýkáni kněží dále pokračovali. V roce 1940 byli zatčeni Josef Gross, který prošel Osvětimí, Buchenwaldem a Dorou, ale naštěstí se dočkal osvobození, dále Antonín Moučka, který byl vězněn v Jihlavě a na Mírově do 22. listopadu a dr. František Němec, kněz jezuitského řádu ve Velehradu, který si odpykal trest až do konce války v Dachau.

Řeholní řády byly v té době také perzekuovány, svědčí o tom akce proti řádu Milosrdných bratří, která postihla kláštery na území celého Protektorátu. A. Zimmermann byl pověřený brněnským gestapem, aby informoval členy řádů o rozpuštění a převedení veškerého majetku Říši, která činila zhruba 2,5 mil. Kčs. Dne 15. prosince 1942 převzala ústav Milosrdných bratří v Brně německá branná moc (wehrmacht).⁶⁷ Během jednoho dne se museli příslušníci řádu vystěhovat a zanechat tam vše původní. Jeden ze starších bratrů, Alexius František Krotosz, tento nátlak nevydržel a spáchal sebevraždu vyskočením z okna dne 17. července 1941. Všichni členové kláštera měli být posláni na nucené práce v Říši, ale převoru Hartlovi se přes své známé na Zemském úřadě v Brně podařilo, aby bratři mohli

⁶⁷ FIALA, Petr. HANUŠ, Jiří. *Katolická církev a totalitarismus v Českých zemích.*, s. 65.

pracovat v ústavu pro choromyslné v Brně – Černovicích. Hartl byl dále sledován gestapem a několikrát vyslýchán.

Intenzita perzekučních opatření proti českému obyvatelstvu a pro katolickou církev na Moravě vzrostla s příchodem říšského protektora Reinharda Heydricha, který byl do protektorátu poslán proto, aby s větší tvrdostí zakročoval proti rozmáhajícímu se odbojovému hnutí. Hitler prohlásil, že potřebuje v Protektorátu Čechy a Morava větší klid, kterého Neurath nebyl schopen docílit. Nový zastupující říšský protektor se svého úkolu ujal velmi rázně. Po svém příchodu dne 28. září 1941 vyhlásil civilní výjimečný stav na území Prahy, Brna, Ostravy, Olomouce, Kladna a Hradce Králové. Počátkem října ve své krutovládě pokračoval a rozšířil civilní výjimečný stav ještě na hejtmanství Uherské Hradiště, Uherský Brod a Hodonín. V těchto obvodech začaly zasedat stanné soudy (Standgericht), které mohly vynášet rozsudky smrti nebo obžalované uvěznit. Rozsudkům se nedalo odvolat a byly vykonávány okamžitě. Od září 1941 do ledna 1942 odsoudily stanné soudy 486 osob k trestu smrti a 2 242 osob předaly do koncentračního tábora. Tyto činy měly být propagandou síly Reinharda Heydricha a měli vést k likvidaci československého odboje. Heydrichovi šlo o urychlení germanizace, zvýraznění úlohy bezpečnostních složek a důslednější likvidaci nepřátel Říše. Byl daleko agresivnější než předchozí Neurath, ve svých výrocích i činech celkově. Heydrich prohlásil, že církev je hlavním nepřítelem Říše hned vedle Židů a svobodných zednářů. Jeho pravou rukou se stal Kurt Oberhauser, vedoucí referátu pro církevní záležitosti v řídicí úřadovně gestapa v Praze, kterému také pomáhal převor řádu maltézských rytířů Franz Werner Bobe. Z příkazu Heydricha měl Oberhauser obstarat film proti katolické církvi, který měl pošpinit i církevní řády. Tento čin měl odstartovat masovou propagandu. Na hlavním referátu RSHA (Hlavní říšský bezpečnostní úřad) v Berlíně v roce 1941 bylo rozhodnuto, že duchovní, kteří se provinili, tak je pro ně zapotřebí nutně zřídit demeritní tábory⁶⁸, kde si svůj trest budou odpykávat. Rozhodnutí padlo, že demeritní dům bude zřízen v Zásmukách u Kolína v budovách františkánského kláštera, kam první kněz přišel dne 15. listopadu 1941 aby si svůj trest odpykal.⁶⁹ Musel chodit na nucenou práci a měl přísný zákaz opouštět areál. Korespondence byla kontrolována a každý „vězeň“ se musel učit německy. Často byli kněží odsud posíláni do koncentračního tábora Dachau. Můžeme si všimnout, že v proticírkevní politice byli dvě strany, které jí

⁶⁸ Demeritní znamená dům, určený k internaci kněží, kteří se provinili proti církevním zákonům nebo zavdali podnět k veřejnému pohoršení (z franc. démerite).

⁶⁹ ČERNÝ, Bohumil. Die Kirche im Protektorat 1939 – 1945. In: SEIBT, Ferdinand. *BOHEMIA SACRA: Das Christentum in Böhmen 973-1973.*, s. 351.

určovaly. Na jedné straně byl Hlavní říšský bezpečnostní úřad, který usiloval o to, aby byly církve politicky definitivně vyloučeny ze života lidí. Druhou stranu vedl K. H. Frank, který ale naopak chtěl využít církvi k propagandě a chtěl, aby Římskokatolická církev vydala list proti bolševismu.

Další zatýkácké akce brněnského gestapa se udála dne 5. října 1941 proti ředitelství arcibiskupských lesů a statků v Kroměříži, jehož členové měli být napojeni na skupinu „Národní odboj“ a na „Obranu národa“, v níž figuroval kanovník Alois Šebela z Ruprechtova na Vyškovsku, kterého udal jeho blízký spolupracovník Viktor Kietzka. Viktor Kietzka ukázal svůj ohavný charakter udáním Aloise Šebaly brněnskému gestapu. Obvinil ho z nepřátelských řečí proti Říši, nebezpečné propagandě a z krádeží liturgických předmětů. Žádal, aby byl zatčen a uvězněn, což se stalo 7. října 1941, kdy byl i s ostatními zatčenými převezen do brněnské věznice Pod Kaštany. Alois Šebal si ve vězení získal velkou autoritu a poskytoval duchovní útěchu svým spoluvězňům. Z věznice Pod Kaštany byl Alois Šebela odvezen do koncentračního tábora Osvětim v Polsku, kde v roce 1942 umírá. Jeho popel byl uložen na kněžském hřbitově v Kroměříži.

I když si někdo mohl myslet, že hůř už být nemůže, nastala doba největšího teroru českého obyvatelstva a církví. Bylo tomu tak po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, který rozhněval Hitlera a celou Říši. Byl to nevídaný krok se takto postavit nacistickému tyranovi, který krutě vládl nad Protektorátem Čechy a Morava. Ještě před atentátem na Heydricha v únoru 1942 Hlavní říšský bezpečnostní úřad vydal zprávu, ve které kritizuje katolickou církev, protože podporuje protiněmeckou propagandu. Dále bylo trnem v oku zvýšená návštěvnost kostelů, což chápali jako přibývající moc kněžím, kteří štváli lid proti Němcům. Katolická církev byla pod neustálým tlakem a musela čelit ostrým výrokům. Dalším důvodem pro silnější represi vůči církvím byl fakt, že pachatelé atentátu se skrývali v pravoslavném chrámu sv. Cyrila a Metoděje na Resslově ulici v Praze, co mělo za důsledek plošný zákaz této církve na území Protektorátu a tragický proces s jejími představenými, kteří nemohli proti tomu nic dělat. Biskup Gorazd a jeho nejbližší společníci byli gestapem popraveni.

3.1 Oběti nacizmu z řad duchovních a řeholníků

V této podkapitole se zaměřuji na tragické osudy kněží v období Protektorátu. Patrně od počátku křesťanství nebylo kněžstvo podrobeno podobnému teroru jako za druhé světové války. Hitlerovský režim se nutně dostával do rozporu s humanitními cíli

křesťanských církví, brutálně likvidoval každý projev nesouhlasu v Německu a ještě brutálněji posupovali v okupovaných zemích.

Augustiniánský kněz Dr. Augustin Schubert

Pozdější augustinián se narodil 14. května 1902 jako Franz Shubert na pražském Žižkově v Táboritské ulici, kam byl jeho sudetoněmecký otec přeložen jako drážní úředník z Chomutova⁷⁰. Jeho matka byla Češka ze Žižkova a otec byl železniční úředník. Navštěvoval německou základní školu a německé Štěpánské gymnázium a imatrikuloval roku 1921 na Filosofické fakultě Německé univerzity v Praze, kde se setkal se sudetoněmeckým katolickým mládežnickým hnutím, které ho ovlivnilo a zakládá vysokoškolskou skupinu Staffelstein, která měla za cíl náboženskou obnovu sudetoněmeckého národního společenství. Po dokončení studia se rozhodl vstoupit do augustiniánského kláštera sv. Tomáš v Praze na Malé Straně, kde obdržel řeholní jméno Augustin a byl vysvěcen na kněze. Jako mladý kněz působí nejdříve u sv. Tomáše v Praze, potom v Ročově u Loun a Svaté Dobrotivé u Hořovic. V roce 1929 se vrací do Prahy jako sekretář řádové provincie a od roku 1932 se stává převorem a farářem u sv. Tomáše.⁷¹

Franz Schubert pocíťuje napjatou situaci, a je si vědom hrozby nacionálně-socialistické idey v českých zemích. Jako duchovní poradce organizace „Orel“, českého katolického tělocvičného spolku, měl velký vliv na české katolíky.⁷² V době nacistické okupace vstupuje „Orel“ do ilegální vojenské organizace „Obrana národa“, pražské středisko vede Schubert, který je spojkou s ústředním domácího odboje (ÚVOD). Dne 30. srpna 1940 je zatčen gestapem, které má na Schuberta spoustu materiálu (kazí mládež a podbývá říšskou myšlenku). Je vyslýchán gestapem a přesunut do pankrácké věznice. Dále je deportován do Terezínského koncentračního tábora a později i do koncentračního tábora Sachsenhausen-Oranienburg, kam doputoval v lednu 1941. Tento koncentrační tábor byl zřízen na místě olympijské vesnice, kde byli ubytováni sportovci olympijských her v Berlíně roku 1936. Nakonec Schuberta deportovali do koncentračního tábora Dachau v půlce srpna roku 1941, kde nacisté soustřeďovali kněze ze všech koncentračních táborů. Tvrdé podmínky v koncentračním táboře způsobily vážné zdravotní komplikace (tuberkulóza) a na následky nemoci 28. července 1942 umírá v Dachau ve věku 40 let.

⁷⁰ GRULICH Rudolf. *Sudetoněmečtí katolíci jako oběti nacismu.*, s. 34.

⁷¹ BENEŠ Josef. *Kaine, kde je tvůj bratr?*, s. 101.

⁷² GRULICH Rudolf. *Sudetoněmečtí katolíci jako oběti nacismu.*, s. 35.

Dr. Anton Gebert

Anton Gebert pocházel ze sudetských Západních Čech a narodil se 10. dubna 1885 v selské rodině ve Svatém Kříži u Plané v okrese Tachov.⁷³ Vysvěcen na kněze byl roku 1909 v Praze. Zabýval se především výukou náboženství a působil v Aši u sv. Mikuláše, potom ve Staré Roli u Karlových Varů, později na učitelském ústavu ve Stříbře, na reálném gymnáziu v Plané a na pražském učitelském ústavu. Od roku 1934 byl členem dómské kapituly u sv. Víta v Praze. Kromě toho byl rektorem kostela sv. Salvátora v Praze, kostela pro Němce žijící v českém hlavním městě.⁷⁴ Dr. Anton Gebert převzal roku 1938 redakci pražského Kirchenblattu, církevních novin pro Němce. Po obsazení Čech nacistickým Německem 15. března 1939 se stává Dr. Anton Gebert zastupujícím místním farářem wehrmachtu v Praze, čímž dal najevo, že byl nacionálně německy orientován. Pražský kardinál Karel Kašpar roku 1940 Geberta pověřil, aby se duchovně postaral o české uvězněné kněze. Když to Dr. Gebert učinil, byl již 7. ledna 1941 zatčen a pro poslech ilegálního rozhlasu a s odvoláním na zákon o velezrádném jednání postaven před soud, který vynesl rozsudek na jeden rok vězení. Po odpykání trestu nebyl Dr. Gebert propuštěn na svobodu, nýbrž deportován nejprve do Terezína a odtud pak 1. května 1942 do koncentračního tábora Dachau. Oslabený z vězení špatně snášel kruté podmínky koncentračního tábora. Bylo známé, že zde docházelo k šikaně a ponižování kněží, kteří museli tvrdě pracovat. Tahání těžkých nádob s jídlem mu způsobilo rozedmu plic a Dr. Gebertv tomto krutém prostředí zemřel po 7 dnech.

ThDr. a PhDr. Ferdinand Hrouda

Další pozoruhodnou osobou této doby byl ThDr. a PhDr. Ferdinand Hrouda, známí svou proslulou statečností. Narodil se 8. dubna 1874 v Deštné. Nálada v Protektorátu Čechy a Morava byla napjatá, množily se udavačské procesy, a čeští občané žili ve strachu. Dr. Hrouda byl farářem u sv. Mikuláše na Malé straně v Praze, kam za ním chodili židé pro pomoc. Dr. Hrouda skutečně židy křtil a vystavoval i falešné křestní listy, při čemž antidatoval vydané listiny tak, že vyhledával v křestní matrice prázdná místa, tak že křestní list uváděl provedení křtu třeba o deset až dvacet let dřív, podle stáří držitele.⁷⁵ Po Praze bylo známé, že jeho pomocnice v domácnosti byla pokřtěná židovka, tudíž se nedá vyloučit,

⁷³ GRULICH Rudolf. *Sudetoněmečtí katolíci jako oběti nacismu.*, s. 15.

⁷⁴ ČERNÝ, Bohumil. Die Kirche im Protektorat 1939 – 1945. In: SEIBT, Ferdinand. *BOHEMIA SACRA: Das Christentum in Böhmen 973-1973.*, s. 351.

⁷⁵ BENEŠ Josef. *Kaine, kde je tvůj bratr?*, s. 171.

že by to organizovala ona u pražských židů. Udání na pana faráře Hroudu učinil domovník německé národnosti Gura, který upozornil na časté návštěvy židů na faře sv. Mikuláše, a tak došlo k zatčení faráře a k soudnímu procesu na Pankráci, při němž byl Dr. Ferdinand Hrouda odsouzen k odnětí svobody na dva roky. Ve vězení dlouho nebyl, onemocněl a byl odvezen do nemocnice pod Petřínem, kde 20. prosince 1941 umírá.

Profesor Karel Kratina

Další obětí udavačského aktu se stal profesor Karel Kratina, kterého zradil český kostelník od sv. Gottharda v Praze-Bubenči. Bylo na něho napsáno obvinění v šesti bodech, které všechny odmítl. V prvním bodě ironizoval K. H. Franka se slovy „Támhle bydlí ten holomek Frank, který je totálně nasazený tak, že v 10 hodin jede na hrad a ve 12 hodin už je zase doma“. Prohlásil také, že tento muž odtud živ neodejde. V druhém bodu měl v dubnu 1944 vyprávět svému kostelníku o týrání židů v Terezíně. Prý slyšel o případu, kdy člen gestapa unaveného a sotva se vlekoucího žida kopl do hlavy, až mu vyhřezl mozek.⁷⁶ I když toto obvinění pan Kratina odmítl, řekl pouze, že daný obviněný nerozuměl německy a nereagoval na povely, tudíž mu komisař gestapa stoupl na nohu a rozdrtil mu prsty. V třetím bodě bylo uvedeno, že nechtěl sloužit slavné bohoslužby, dokud ti lumpové nebudou pryč, a tím „lumpové“ měl myslet Němce, což Kratina popřel. Ve čtvrtém bodě měl Karel Kratina prohlásit, že Adolf Hitler, který se stále vehementně domáhá většího životního prostoru, se bude muset nakonec spokojit jen s docela malým prostorem, myšleno tím hrobem. Profesor Kratina doznal, že skutečně o něčem takovém mluvil, ale v jiném smyslu. Poukázal jen na marnost všeho lidského snažení, které stejně končí v hrobě. Pátým bodem bylo obvinění, že nazval německou vlajku s hákovým křížem cárem, kterou viděl na rakvi německého vojáka. Posledním šestým bodem bylo, že prohlašoval Adolfa Hitlera za blázna. Stálo zde tvrzení proti tvrzení, ale německý lidový soud 12. září 1944 vznesl proti Karlu Kratinovi žalobu podepsanou Dr. Ludwigem, ve které byl obviněn z rozšiřování nepřátelských vtipů, ze snižování vedoucích osob říše, ze štvavých kázání a posléze ze sabotáže, prováděné prý nenávisťnými, defetistickými a štvavými výroky. I když veškeré tyto body popřel, prokurátor navrhl trest smrti.

Engelmar Unzeitig

Pan Engelmar Unzeitig je sudetoněmecký mučedník, který v těžkých chvílích v koncentračním táboru Dachau neztrácel obětavost k bližnímu svému. Narozen 1. března

⁷⁶ BENEŠ Josef. Kaine, kde je tvůj bratr?, s. 172.

1911 v Grandorfu u Svitav na Hřebecku, pokřtěn jménem Hubert. Jeho otec zemřel v Ruském zajetí roku 1916, takže matka sama se musela starat o statek, který měl jednou Hubert převzít. Byl totiž jediným synem mezi čtyřmi sestrami. Po ukončení obecné školy šel Hubert na jeden rok k českému sedlákovu poblíž Brna, aby si zdokonalil znalosti českého jazyka. Po návratu ke své matce jí s hospodařením pomáhal, ale jako sedmnáctiletý pocítil touhu stát se knězem. 1934 složil maturitní zkoušku a ještě v témže roce vstoupil do noviciátu marianhillů ve Venlo.⁷⁷ Chtěl se stát misionářem v Africe. Studoval na řádové vysoké škole ve Würzburgu a 6. srpna 1939 přijal kněžské svěcení. Jeho žádosti o misii v Africe však národní socialisté nevyhověli.

Jakož to občan Sudet vítal připojení k Německé říši a považoval to za spravedlivé řešení. K sociálně nacionalistické ideologii ale blízko neměl. V létě roku 1940 přišel do Riedeggu v Rakousku, kde byl ustanoven „pomocným knězem“ a v místní pastoraci měl pečovat také o skupinu francouzských válečných zajatců, i přes státní zákaz. Svě kázání měl ve francouzském jazyce, aby mu posluchači rozuměli. Protože v části Šumavy převzal pastorační péči biskup z Lince, měl se Engelmar stát farním provizorem ve Zvonkové, čemuž se nebránil a byl za tuto šanci rád. Do pastore se pustil s velkou chutí a navštěvoval rodiny a pečoval o nemocné. Chtěl vyučovat náboženství ve Zvonkové, alenedostal patřičný souhlas. Jeho kroky se nelíbili v nacistických kruzích a od počátku byl sledován gestapem, které ho 21. dubna 1941 zatklo. Příčina zatčení není jasná, jedna verze tvrdí, že mělo jít o udání Hitlerjugend, podle jiného údaje to měl být nahlášení příslušníka SA, který si vyložil kázáníjako útok na Hitlera.

Jako mnoho kněží v této době byl i Engelmar poslán do koncentračního tábora Dachau, kde se naučil rusky, aby mohl pomoci obzvláště krutě týraným ruským zajatcům opisováním a rozdáváním náboženských textů. V prosinci 1944 byl zjištěn skvrnitý tyfus, kterým bylo nakaženo stále více lidí, denně přibývalo 100 mrtvých a vedení lágru žádalo 20 dobrovolníků jako ošetřovatele, kam se přihlásil i Engelmar. Dobrovolnou službu u nemocných však již dělal před touto výzvou, tak si byl dobře vědom obětí svého života. Nemocní lidé trpěli, leželi v deliriu, sténali, křičeli, řvali, popadali šílenství, bylo to peklo, které se dá těžko popsat. Byli tak zesláblí, že nemohli dojít ani na latrínu. Dobrovolní pomocníci čistili lůžka, omývala zdevastovaná těla, sbírali zavšivené šaty, které zapalovali. Boj s otravným hmyzem byl nekonečný, stále se valily transporty se zajatci z Východu a každý transport přivážel milióny hmyzu. Všechny zprávy o životě Engelmara svědčí o obětavém nasazení bez ohledu na sebe sama, o lásce bez hranic, o kněžské obětavé duši, o

⁷⁷GRULICH, Rudolf. *Sudetoněmečtí katolíci jako oběti nacismu.*, s. 37.

hrdinských činech a velkém srdci na pravém místě. Jeho tragický konec se dal očekávat, když se sám nakazil chorobou ve svém obětavém jednání. Dne 20. února 1945 se dozvěděl, že je nakažen skvrnitým tyfem, ale ani při diagnostikování této vážné nemoci nepolevil ze své práce, kterou s nemocnými v Dachau dělal, a dále se snažil ze všech sil pomoc druhým. „Pro spásu duší bych snesl další vyhnanství a cokoli jiného“, tento jeho slavní výrok byl jedním z posledních slov, které řekl. Dne 2. března 1945 umírá „anděl z Dachau“ pan Engelmar Unzeitig.⁷⁸

⁷⁸ GRULICH, Rudolf. *Sudetoněmečtí katolíci jako oběti nacismu*, s. 41.

Závěr

Předložená bakalářská práce se zabývá rolí katolické církve, reflektuje období Protektorátu Čechy a Morava, léta 1938 až 1945. Jedním z cílů bylo poukázat zvláště na lidské činy významných členů církve v době Protektorátu. V době, která byla obtížná pro celý národ, a zdaleka ne všichni v ní se ctí obstáli. Pokud jde o katolickou církev, lze říci, že měla dost statečných duchovních a mnozí z nich byli vskutku klíčovými osobnostmi období Protektorátu Čechy a Morava. Církev nebyla zdaleka jen náboženskou institucí, ovlivňovala i politické dějiny státu. Druhá světová válka v Československu ústup religiozity ani masové vystupování z církve nepřinesla, ba spíše naopak. Církev si svými postoji a pronásledováním řady kněží za nacistické okupace získala značnou prestiž.

Teoretická analýza v první části vymezovala historický a územní kontext období v letech 1938 až 1945 - Protektorát Čechy a Morava. V první kapitole byla připomenuta všeobecně známá historická fakta a souvislosti – podepsání Mnichovské smlouvy, abdikace Edvarda Beneše a okupace i vnitrozemí českých zemí. Ve druhé kapitole byl představen dějinný vývoj katolické církve během druhé světové války. Věnoval jsem se hlavním představitelům římskokatolické denominace, kteří v této nemilostivé době sehráli významnou roli, záměrně bez hodnocení jejich významu. Třetí kapitola dokreslující význam a postavení církve v období Protektorátu obsahovala příběhy perzekuovaných kněží.

V nacistické ideologii hrálo náboženství složitou roli a německý nacistický režim měl ke křesťanství ambivalentní vztah. Na jednu stranu bylo podle mnohých historiků Hitlerovým cílem křesťanství (a všechna jiná náboženství) zcela eliminovat, avšak kvůli pragmatickým důvodům, bylo mnohdy křesťanství zneužíváno k legitimizaci režimu. Po odtržení českého pohraničí na podzim 1938 a vzniku tzv. Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939 přesunuli nacisté svou proticírkevní politiku do nově ovládaného prostoru, což se projevilo různými formami omezujícími činnost katolické církve, které v práci blíže popisuji. Proticírkevní politiku uplatňoval okupační režim prostřednictvím státní správy. Okupační režim byl konfrontován se skutečností, že se v Protektorátu hlásily ke katolické církvi téměř tři čtvrtiny obyvatelstva (Tab. 3, s. 10). Perzekuce katolické církve tzv. Protektorátu Čechy a Morava se v zásadě nelišila od situace v dalších evropských zemích okupovaných nacistickým Německem. Tento totalitní stát chápal církev obecně jako svého potenciálního protivníka a podle toho k nim také přistupoval.

Vzhledem k tomu, že tato práce je mým prvním větším pojednáním, považuji za potřebné uvést, že s velkou pravděpodobností obsahuje velké množství chyb a nepřesností

(simplifikací) a děkuju za shovívavost. Svou prací jsem chtěl ukázat objektivně dobu v Protektorátu, i fakt že se katolická církev nezabývala pouze svými náboženskými záležitostmi. V době, která byla velmi těžká a klíčová pro celý národ, ať už šlo o věřící či nevěřící, jednala rozhodně a statečně stála za českým národem.

Dobře si uvědomuji, že má práce má své limity a není to způsobené jenom vymezeným rozsahem bakalářské práce. Byl jsem v procesu nucen změnit původní strukturu předložené práce, kde jsem chtěl v samostatné kapitole charakterizovat vztah církve k holocaustu, ale toto téma vzhledem k svému rozsahu by vydalo na samostatnou bakalářskou práci. I když jsem se plánoval zaměřit úzce na charitativní činnost v Terezínu, narazil jsem na objektivní i subjektivní bariéry. Bohužel mnoho materiálu ještě není zpřístupněno nebo zpracováno v českém jazyku a získání přístupu do archivu památníku v Terezíně bylo složité a zabralo mnohem více času, jak jsem předpokládal. Uvědomil jsem si také, že má znalost němčiny nebude dostatečná na práci s archivními materiály a tato téma zůstala pro mě výzvou a vnímám ji jako příležitost na zpracování v rozsahu magisterské práce.

Pro úplnost lze dodat, že všechny metody vyjmenované v úvodu byly v práci využity a pracoval jsem s prameny uvedenými v Seznamu použité literatury.

Seznam použité literatury

BENEŠ Josef. Kaine, kde je tvůj Bratr? 2. Vyd. Praha: Česká katolická charita, Ústřední církevní nakladatelství, 1971. 269 s.

BESIER Gerhard. Svatý stolec a Hitlerovo Německo. 1. Vyd. Brno: Větrné Mlýny, 2008. 380 s. ISBN 978-80-86907-60-4.

BOHÁČ, Zdeněk. *Atlas církevních dějin českých zemí 1918-1999*. Vyd. v KN 1. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. 1 atlas (175 s.). ISBN 80-7192-405-9.

Brněnská diecéze: pod klíči a mečem. Brno: Biskupství brněnské, c2003, 1 elektronický optický disk (CD-ROM).

ČERNÝ, Bohumil. Die Kirche im Protektorat 1939 – 1945. In: SEIBT, Ferdinand. *BOHEMIA SACRA: Das Christentum in Böhmen 973-1973*. Düsseldorf: Schwann, 1974. 645 s. ISBN 3-590-30247-X. (překlad autora)

ČORNEJ, Petr a kol. *Dějiny zemí koruny české II. Od nástupu osvěcenství po naši dobu*. 1. vydání. Praha: Paseka, 1992. ISBN 80-85192-30-6.

DRÁBKOVÁ, Světlana. *Vztah katolické církve a Židů v období aktivního antisemitismu vyvolaného nacismem*. (diplomová práce)

FIALA, Petr a Jiří HANUŠ. *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CKD), 2001. 217 s. ISBN 80-85959-98-4.

FRAJDL, Jiří. *Protektorát Čechy a Morava 1939-1945*. 1. vyd. Moravská Třebová: Diatext, 1993, 59 s.

GRULICH Rudolf. *Sudetoněmečtí katolíci jako oběti nacismu*. Brno: Centrum pro náboženský a kulturní dialog při Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, 2002. 95 s. ISBN 80-86263-33-9

HANUŠ, Jiří. *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2005. 295 s. ISBN 80-7325-036-5.

HANUŠ, Jiří. *Malý slovník osobností českého katolicismu 20. století s antologií textů*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2005. 307 s. ISBN 80-7325-029-2.

JANDLOVÁ, Martina (ed). *Brněnská diecéze (1777-2007): historie a vzpomínky*. Brno: Biskupství brněnské, c2006. 337 s. ISBN 80-239-5678-7.

KETTNER, Jiří. *Dějiny pražské arcidiecéze v datech*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1993. 251 s. ISBN 80-7113-079-6.

KRUTINA, Jiří, Vacek, Jiří. *Němci*. Vyd. 1. Praha: 2010. 140 s., ISBN 978-80-804439-9-0.

KUČERA, Milan. *Populace České republiky 1918 – 1991*. Praha: Česká demografická společnost a Sociologický ústav AV ČR, 1994. 198 s.

KUKÁNOVÁ, Zlatuše. *Příspěvek k dějinám prvního stanného práva v letech 1941-1942. (Poznámky k metodice práce s okupačními matrikami)*. KUKÁNOVÁ, Zlatuše. In: Archivní časopis. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR 34, č. 1, (1984) s. 16-35.

LIŠKA, Vladimír. *Protektorát hákového kříže*. Vyd. 1. Praha: Fontána, 2010. 176 s. ISBN 978-80-7336-584-4.

MICHLOVÁ, Marie. *Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945*. Řitka: Čas, 2012. 119 s. ISBN 9788087470602.

TEPLÝ, Libor. *Biskupství brněnské*. Vyd. 1. Brno: Biskupství brněnské, 2000. 129 s.

UHLÍŘ, Jan Boris. *Ve stínu říšské orlice: Protektorát Čechy a Morava, odboj a kolaborace*. Vyd. 1. Praha: Aleš Skřivan ml., 2002. 286 s., [32] s. obr. příl. ISBN 8086493059.